

Araştırma Makalesi/Research Article
Balkanistik Dil ve Edebiyat Dergisi, 2020; 2(2): 1-17
Journal of Balkanistic Language and Literature, 2020; 2(2): 1-17

TRAKYA AĞZINDA BİR SÖZCÜK: AYDAMAK*

Fatma Sibel BAYRAKTAR**

ÖZ: Trakya bölgesi denince aklımıza üç devletin sınırları arasında dağılmış bir coğrafya gelmektedir; Yunanistan, Bulgaristan ve Türkiye. Bu bölge ağızları büyük Türk dünyasının nadide bir parçası olarak dil özellikleri bakımından ölçünlü Türkçeden kimi zaman ayrılarak varlığını sürdürmektedir. Bu ayrılış ses ve biçim farklılıklarının yanında söz varlığı olarak da kendisini belli etmektedir.

Biz bu çalışmamızda bölgede oldukça işlek kullanılan anlam genişlemesine uğramış *aydamak* fiilini inceleyeceğiz. Başta *h-* türemesi ile de kullanılan bu fiilin en sık kullanılan anlamı “hayvanları sürmek, sevk etmek”tir ve ölçünlü dilde mevcut değildir. Anadolu ağızlarında da kullanıldığı sınırlı bölgelerin Balkan göçmenlerinin yerleştirildiği bölgeler olduğunu düşünmekteyiz. Türkçedeki *haydi* ünlemi ile bağlantısı olduğu ve sözcük türü değiştirme (functional shift/ conversion) işlevine örnek teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

Tarama Sözlüğü'ne gelene kadar *Divanü Lügati't Türk'te*, *Kutadgu Bilig'de*, *Codex Comanicus'da* rastlanmayan sözcüğün bugün kullanım alanı Trakya Bölgesi ağızlarında oldukça genişlemiştir.

* Bu makale, 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi INCSOS V'te (27-30 Haziran 2019-Üsküp/Makedonya) sunulan bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr. Öğretim Üyesi, Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: fsibel@trakya.edu.tr; fatsibayraktar@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5699-4572

Geliş Tarihi (Received): 09.10.2020

Kabul Tarihi (Accepted): 31.10.2020

Bu çalışmanın evreni *aydamak* fiilinin ilk kez nerede görüldüğü, kullanıldığı ağızlar ve varsa yakın, uzak lehçeler, Türkiye’de görüldüğü bölgeler, fiilin kazandığı anlamlar ve kökeni olarak sınırlandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: aydamak, haydamak, sürmek, sevk etmek, Trakya ağızları, ağız söz varlığı.

A WORD FROM THE TURKISH LANGUAGE THRACIAN REGION SUBDIALECT: AYDAMAK

ABSTRACT: When we think of the Thrace Region, the land spread within three nations; Greece, Bulgaria, and Turkey come to our mind. The dialects of this region keep their existence as rare pieces of the Great Turkic World, occasionally by disregarding the regular grammar rules of Turkish language. This separation is usually proclaimed not only by the sound and form differences, but also as vocabulary differences.

In this study, we will focus on the verb “aydamak”, which is a very frequently used verb in the Balkan regions. The verb has its meaning extended over the time, but the most popular meaning is herding/leading animals, which is not existed in the formal language. The verb is also used with the letter ‘h’ in the beginning (haydamak) sometimes. We happen to think that the very limited regions that uses this verb in the Anatolian regions, are the Balkan immigrated ones. It is understood that the verb is related to the exclamation of haydi [lets (do something or come on)] in Turkish and is an example of the changing the word type function which is also called as “functional shift” or “conversion”.

Today, the verb’s usage amongst Thrace region and Turcophone people occupy much larger area after its occurrence in the *Tarama Sözlüğü (Literary Collections Dictionary)*, but it had never existed in the *Divanu Lugati’t Turk, Kutadgu Bilig, or Codex Comanicus*.

We limited this study to cover the verb’s (aydamak) first presence, the dialects which use the verb, the further distant dialects, the regions in Turkey that use the verb, the verb’s acquired meanings as well as the original meaning.

Keywords: aydamak, haydamak, herding, herding animals, dialects, Thrace dialects, oral vocabulary.

Giriş

Trakya bölgesi, Güneydoğu Avrupa'da yer alan Güney Bulgaristan, Kuzeydoğu Yunanistan ve Türkiye'nin Avrupa kıtasındaki topraklarını kapsayan bölgedir. Türkiye Trakya'sına "Doğu Trakya", Bulgaristan Trakya'sına "Kuzey Trakya" ve Yunanistan Trakya'sına "Batı Trakya" adı verilmektedir. Kuzey Trakya'da Burgaz, Sliven, Eski Zağra, Hasköy, Kırcaali, Filibe (Plovdiv), Paşmaklı ve Pazarlık illeri yer alır. Batı Trakya'da İskeçe, Gümülcine (Rodop), Dedeağaç (Evros); Doğu Trakya'da ise Edirne, Tekirdağ, Kırklareli ili ve Çanakkale ilinin Eceabat, Gelibolu, İstanbul'un Silivri, Çatalca, Büyük Çekmece, Küçük Çekmece, Bakırköy, Zeytinburnu, Kağıthane, Eminönü, Fatih, Gaziosmanpaşa, Bayrampaşa, Beyoğlu, Şişli, Sarıyer ilçeleri bu bölgeye dâhildir.

Trakya'da yaşayan insanlar tarihte aynı siyasi atmosferde yer aldıklarından benzer dil ve kültür dairesine mensupturlar. Yüz yıllık bir süredir birbirlerinden ayrı düşmüş olsalar bile dilleri, hayat görüşleri, sosyal davranışları ile ayrılmaz bir bütünün parçası olduklarını daima bizlere göstermektedirler.

Trakya bölgesi ağızları genelde bir bütünlük arz eder. Fonetik ve morfolojik benzerliklerin yanında söz varlığında da benzerliklerin olması doğal görülmektedir. Bu durumda Anadolu söz varlığında kullanılmayan *ayda-* fiilinin bu bölgede yaygın kullanımı gözden kaçmamaktadır.

Türkçede Sözcük Türü Değişirme

Herhangi bir sözcük türüne ait bir sözcüğün yapıca bir değişikliğe uğramadan sözcük türünü değiştirmesine *fonksiyon değişikirme* (functional shift/ conversion) adı verilmektedir. Bu türetme yolu dünyadaki bütün diller için geçerli bir metot olmakla birlikte Türkçe gibi sözcük türetme konusunda sıkıntı çekmeyen diller için sıklıkla başvurulacak bir tarz olarak görülmemektedir (Bartolomé ve Cabrera, 2005). Conversion terimi Berke

Vardar'ın *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde "evrişim" terimiyle karşılanmıştır (Vardar, 2007: 97). Ancak buradaki tanım biraz farklılık göstermektedir: "evrişim (Alm. Konversion, Fr. Converse, İng. Conversion) Dilbilgisel anlambirimler aracılığıyla bir dilbilgisel ulamın bir başka ulama dönüşmesi. Örneğin yapı sözcüğüne *-sal* anlambiriminin eklenmesi sonucu gerçekleşen evrişimle *yapısal* elde edilir."

Türkçede sözcük türü değiştirme örnekleri başka dillere nazaran sayıca az olsa bile varlıkları inkâr edilemez. Özellikle sıfatların adlaşması Türkçede yaygındır. "Ben *güzele güzel* demem *güzel* benim olmayınca. Aşık Veysel" gibi. Türkçede sıfatlar ve zarflar da görev değişikliğine yatkın sözcük türleridir: "*güzel* bir kitap/ çocuklar *güzel* okuyorlar" vb. Art zamanlı sözcük türü değişiklikleri ise daha çok ek kalıplaşması olayları sonucu ortaya çıkmaktadır. "Sonra, geçe, göre, gibi vb." (Sarı, 2000: 231-232).

Trakya'da yaygın olarak kullanılan ayda- fiilinin başta *h-* türemesi/düşmesi ile düşünüldüğünde Türkçedeki *haydi* ünlemi ile bir bağlantısı olduğu fikri ön plana çıkmaktadır. Deny eserinde (1941: 690) bunu belirtmektedir: "*haydi veya hadi veya hayde nidası hay ve di veya de' den, belki de hayda-mak fiilinden teşkil edilmiştir.*" derken ihtimallerden biri olarak bu edatın fiil kaynaklı olabileceğine de vurgu yapmaktadır. A. Tietze, *hadi/haydi/hayde/hayda* şeklindeki sözcüğü *ha/hay* yansıma sesler ile *-di* kuvvetlendirici ekin birleşmesine bağlamıştır (Tietze, 2009: 227).

Süleyman Efendioğlu "*Cümle menşeli edatlar*"ın da sözcüklerde fonksiyon değiştirme bahsine dahil edileceğine dikkat çekmekte ve konuyla ilgili olarak *haydi!* / *hadi!* <*Hay de!* örneğini de vermektedir. "*Türkçede kullanılan edatların birçoğu -özellikle bağlama edatları- aslında birer cümle oldukları halde zamanla aşınmaya uğramış, anlamlarını kaybederek kalıplaşmış edatlaşmışlardır.... Bunların bazılarında kalıplaşma o denli ilerlemiştir ki edatın aslında bir cümleden geldiği artık hissedilmez olmuştur.*" (Efendioğlu, 2006: 195-203).

Günşen ve Erdem'in ortak çalışmalarında ise Sarı, M. Duman ve F. Korkmaz'ın çalışmalarına atıfta bulunularak araştırmacıların genel olarak tür değiştirme örneklerini isim çerçevesinde tuttuklarını, yani “*fiilden isme, fiilden edata, fiilden ünleme, isimden sığata, isimden zarfa ve zarftan sıfat veya isme geçen tür değiştirme örneklerine ilave olarak isim soylu bir kelimenin fiil çekimi eki olarak çekimli fiil olarak kullanılan örnekler az değildir*” (Günşen ve Erdem, 2007: 74) diyerek kendi çalışmalarında bu konuya dikkat çekmektedirler. Bu çalışmada kelime türü olarak isim olan *haydi* sözcüğünün fiil çekim ekleri olarak cümlede yüklem görevi üstlendiğini ifade etmektedirler. Araştırmacıların iddiasına göre isim olan haydi sözcüğü *haydi-n; haydi-ndi, haydi-sene, haydi-sinner* şeklinde fiillere gelen ekleri almaktadırlar.

Adı geçen çalışmalara kısaca baktığımızda *ayda-hayda-* fiili Türkçede sözcük türü değiştirme ameliyesi ile *hayda-* fiilinden *haydi / hadi / hayde* nidasına çevrilmiş olabilir, haydi edatı aslında bir cümleden kalıplaşarak donmuş bir yapı olabilir ya da haydi sözcüğü fiillere gelen ekleri olarak fiil gibi de kullanılabilir. Anlaşılan o ki değişik sözcük kalıplarına uyum sağlayan çok amaçlı bir sözcükle karşı karşıyayız.

Sözcüğün Tarihçesi

Divanü Lüğati't Türk'te, Kutadgu Bilig'de, Codex Comanicus'da aydamak/haydamak fiiline rastlanmaz. *Tarama Sözlüğü*'nde (Aksoy ve Dilçin, 2009) sadece bir yerde Afyon Karahisarlı Mustafa Ahteri'nin 1545'te düzenlediği; Arapça sözcükleri karşılamak için kullanılan Türkçe sözcükler bakımından oldukça önemli olan *Ahter-i Kebir* adlı eserinde dönüşlü fiil olarak kullanıldığı görülmektedir:

“*haydanmak: ileri sürölmek sevk edilmek (Ah. XVI.101) el-insiyak (içgüdü)*” burada anlamın soyutlaşmaya başladığı dikkati çekmektedir. Bu eserde sözcüğün edat şekli bulunmamaktadır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren birçok eserde *hayde, haydi, hayda* edatları görülmektedir.

Yavuz Kartallıoğlu'nun *Osmanlı Konuşma Dili* adlı eserinde sözcüğün *haydi / hayde / haydin* şeklinde devrin konuşma dilinde ünlem edatı olarak revaçta olduğu gözlenmektedir (Kartallıoğlu, 2017: 76, 235, 353, 359, 525 ...).

Sözcüğün Kökeni

Ayda- fiili ile *haydi* edatı ve varyantlarının bir ilişkisi olduğunu kabul ettikten sonra öncelikle edat şekli üzerine yapılmış çalışmalara göz atmakta fayda vardır.

Haydi sözcüğünün kökeni hakkında araştırmacıların farklı görüşleri bulunmaktadır. Toker *haydi* sözcüğünü ayrıntılı olarak ele aldığı çalışmasında bu görüşleri sınıflandırarak:

“1. Arapça *heyte* kelimesine dayanır: Keresteciyan, Eyuboğlu.

2. *Hay* yansıma kelimesi ile *di-/de-* fiilinden ortaya çıkmıştır: Nişanyan, Efendioğlu.

3. *Hay* yansıma kelimesiyle *di/de* edatlarından meydana gelmiştir: Jean Deny, Muharrem Ergin, Şemseddin Sami (Net değil).

4. *Hay* yansıma kelimesiyle deiktik ve anlamı kuvvetlendirici *-di* ekinden oluşmuştur: Andreas Tietze.

5. *Hayda-* fiilinden ortaya çıkmıştır: Jean Deny, Ali Ulvi Elöve kendi görüşünü oluşturmuştur” (Toker, 2011: 59) demektedir.

Burada dikkat çekilmesi gereken nokta *ayda-/hayda-* fiili ile *haydi* edatının ortaya çıkışları meselesidir.

Toker *haydi* edatının diğer Türk lehçelerindeki izlerini sürdürdüğü çalışmasında sözcüğün fiilden edatlaştığına inandığını bildirmektedir. Edatların oluşumu bütün dillerde büyük zaman almaktadır çünkü bunlar görevli sözcüklerdir yani oluşumları fiillerden sonradır. Bize göre de *haydi* edatı *ayda-/hayda-* fiilinden sonra oluşmuştur. *Tarama Sözlüğü'*nde edat şeklinin fiil şeklinden daha geç görülmeye başlandığını da dikkate alırsak sözcüğün kökeninin *ayda-/hayda-* fiili olduğunu söyleyebiliriz.

Birçok bilim adamı *hay* sözcüğünün tabiat taklidi olduğunu düşünürken Efendioğlu “*Hay* kelimesinin anlam olarak Allah, gayret, çaba anlamlarına geldiği dikkate alındığında bu edatın insanları isteklendirme, şevklendirme, motive etme amacıyla dile getirilen bir cümle olduğu belli olmaktadır” (Efendioğlu, 2006: 203) açıklamasını yapmaktadır. Bu tez oldukça akla yatkın görülmektedir. “*Hay de!* > *haydi!*” şeklinde bir gelişme göstermiş olan bu edat, bir çeşit “Bismillahirrahmanirrahim” sözcüğünün anlamdaşdır. Söylenmesi daha kolay olduğundan kullanımı yaygınlaşmış, gerçek anlamı unutulmuş, ünlem hâlinde kalıplaşmıştır. Dilimizde böyle Allah adının değişik versiyonları kullanılarak oluşturulmuş başkaca ünlemler de bulunmaktadır: *yallah!* (<ya Allah) *yahu!* (<ya Hu) vb.

Kâmûs-ı Türki'de *haydamak* fiiline “sürüp akın etmek, hay huy sedalarıyla hücum etmek”, *haydalamak* sözcüğüne “hay huy ile hayvanları yürütmek, yürütmeğe çabalamak” (Şemsettin Sami, 1987: 1505) karşılıkları verilmektedir. Aslında *Hay huy* sözcüklerinin her ikisi de Allah'ın adlarının işlek kullanımdan anlam yıpranmasına uğramış hâlleridir.

Görüldüğü üzere *Kâmûs-ı Türki*'de sözcük hem *hayda-* hem de *haydala-* şeklinde yer almaktadır. Sözcüğün yapısı Allah'ın adı olan *Hay* sözcüğüne emir kipinde *de-/di-* fiilinin getirilmesi ile oluşmuş bir cümle de olsa isimleri fiilleştiren *+da-* yapım ekinin getirilmesi ile de olsa sonuçta bu sözcük bir fiildir. *Haydala-* şekline baktığımızda ise *hayda* sözcüğünün isim olarak algılandığını ve *+la-* yapım ekiyle fiilleştirildiğini görmekteyiz. Anlaşılan o ki halkın dil hafızasında sözcük iki türlü de hem isim hem fiil olarak yer alabilmektedir.

Trakya Ağzlarında *ayda-* Fiili

aydamak fiilinin birkaç anlamı Trakya bölgesinde işlek olarak kullanılmaktadır. İlk olarak sözcüğün *hikaye etmek, söylemek, anlatmak* anlamı ‘ayıtmak’ fiiline dayanan *konuşmak, söylemek* ile ilgilidir (Özden, Doğan ve Bayraktar, 2018a: 112-113).

aydā: söyle (Kırcaali-Bulgaristan)

ayda: söyle, *aydamak* (1): demek, söylemek DRTAS, KEİYKAD

aydamak (3): hikaye etmek, söylemek, anlatmak *Derleme Sözlüğü*; Bayramiç-Çkl.

Anlamlarının *aydıvarmak*, *aydıvermek* şeklinde kullanımlarının da bulunması bu fiilin aslının *ayıt-* olduğunu bize göstermektedir.

Derleme Sözlüğü'nde de bu fiilin çeşitli telaffuzları ve ufak anlam değişiklikleri ile kullanımları mevcuttur:

aydınmak: (1) sövmek, kötü kötü söylemek (*Derleme Sözlüğü I*, 412; Çavdır *Tefenni-Brd.; Ortaköy *Çal, Kabaklar *Çameli-Dz.; Teke- Sm.; Yendiğin -Kn. ; (2) darılmak *Mut-İç. (3) nankörlük etmek Antalya ve çevresi (4) kendi kendine söylenmek Köyceğiz-Mğ; (5) şikayet etmek Kıbrıs)

aydınmak (II) ummak, ümit etmek (*Derleme Sözlüğü I*, 412; Darıveren *Acıpayam-Dz.)

aydışmak: tartışma yapmak, dil kavgası yapmak (*Derleme Sözlüğü I*, 412, Bozan *Esk., Safranbolu-Zn., *Kargı-Ks.)

aydıvermek/aydıvarmak: söylemek, haber vermek, açıklamak, anlatmak (*Derleme Sözlüğü I*, 412, -Ba. ve çevresi, Ezine, Okçular-Çkl., Yaylagöne *Malkara-Tk.)

Konuşma eyleminin değişik türevlerinin değişik çatı ekleri getirilerek oluşturulmuş ileri öğeleri Anadolu ağızlarında da görülmektedir. *aydamak* fiilinin bu anlamıyla da kullanımları Türkiye haritası gözümüzün önüne getirildiğinde Trakya, Ege ve Balkan göçmenlerinin yerleştirildiği bölgeleri işaret etmektedir.

ayda/*hayda* sözcüklerinin Trakya ağızlarındaki yaygın kullanımı ise edatlaşmadan önceki hâliyle yani fiil olarak "sürmek" fiiline alternatiftir. Hatta *TDK Sözlüğü*'nde 16 değişik anlamıyla karşımıza çıkan *sürmek* fiili

Trakya ağızlarında seyrek kullanılmaktadır (*sürmek: izlemek. EİA-Ed; DS. Kık.*).

Muharrem Özden, Levent Doğan ve F. Sibel Bayraktar'ın hazırladıkları *Trakya Ağızları Sözlüğü*'nde;

aydamak (2) devam etmek “eman eman üç dörd ay aydaadık biz onu” *KİASV.; EİA-Ed-; KBÇK,*

aydamak (4): sürmek hareket ettirmek, hayvan sürmek “bütün gün düven aydaarız koparız böyle” (*KİMİKA.; EİA-Ed.; ÖDTAS 60 Deliorman; RKABKA Kubrat-Razgrat/Bul. DRTAS. 24 SİYA Silistre (Silistra) 253; KİASV.; HİKA Hayrabolu; KBÇK; DS: Karabiga-Çkl.; Saray-Tk.; BTGA. 58: Gümülcine-Gerdeme, EİA. 6-20 BKÖBTGA; İSİA*)

haydamak (I): sürmek, binek hayvanı veya arabayı kullanmak (*BTGA 19: Gümülcine- Baraklı; EİA-Ed. ÖDTAS 132 Deliorman*)

haydamak (II) çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek (*EİA-Ed.; DS: Fili Biga-Çkl.; Lüleburgaz-Krk.*)

haydamak (III): götürmek (*ÖDTAS 132 Deliorman*)

haydamak (IV): sokmak ((*ÖDTAS 132 Deliorman*) şeklinde yer alır.

Derleme Sözlüğü'nde de sözcüğün kullanıldığı bölgeler yine Trakya, Ege ve Balkan göçmenlerinin yerleştirildiği bölgeleri işaret etmektedir:

aydamak (II) 1. hayvanları arabaya sürmek, sevketmek (*Derleme Sözlüğü I, 410; Kılıkış -İz.; Karabiga -Çkl.; Yakakay-Es.; Saray-Tk.*)

haydamak (I): çifte koşulan hayvanı sürmek, dehlemek (*Derleme Sözlüğü VII, 2316, Bulkaz *Çivril-Dz.; Demirkapı *Susurluk, *Bandırma, Kerem *Burhaniye-Ba.; Fili *Biga-Çkl. *İnegöl *Mustafa Kemal Paşa -Brs.; Pazarcık *Bozüyük- Bil.; *Kandıra -Kc.; *Akyazı -Sk.; -Bo.; *Bor-Nğ.; -Kn.; *Osmaniye -Ada.; *Lüleburgaz-Krk.*)

ayda- fiilinin sözlüklerde yer almayan bazı anlamları Trakyalı bölümümüz öğrencileri tarafından işlek olarak kullanılmaktadır. Öğrenciler

aslında bu fiilin bir “joker fiil” gibi hemen her fiilin yerine rahatça kullanılabilildiğini derleme esnasında fark ettiklerini söylediler. Ekşi Sözlük’te de benzer anlamlarda pek çok paylaşım olduğu görülmektedir.

ayda-: anlamak : *sülüym sülüym aydamüysün be ya!*

gözler ayda-: görmek *gözlerin aydamüy mü?* (Tekirdağ-Yeni çiftlik; Bulgaristan Şumnu)

kulaklar ayda-: duymak *kulaklarım iyi aydamüy benim.* (Keşan-Danişment)

masayı ayda-: ittirmek *masayı aydayalım be ya!* (Tekirdağ-Ballıhoca)

borcu ayda-: borç takmak *borcu aydayıverdim adama.* (Tekirdağ-Ballıhoca)

iğne ayda-: iğne yapmak/enjeksiyon *bizim kızana emşire bi iğne aydamış, düzeldi kızan.* (Bulgaristan- Şumnu)

yiyecek ayda-: ufalayıp atmak : *bayat ekmekleri tavuklara ayda gitsin* (Bulgaristan- Şumnu)

tokat ayda-: dövmek, tokat atmak *sana bi tokat aydaycam şimdi* (Keşan-Danişment, Bulgaristan- Şumnu)

içki ayda-: içki içmek *bu gece aydayalım mı?* (Tekirdağ- Yeni çiftlik; Bulgaristan Şumnu)

ayda-: küfür *sana aydayım mı!* (Tekirdağ- Yeni çiftlik; Bulgaristan Şumnu)

Bakıldığında *ayda-/hayda-* sözcüğünde günlük konuşma dilinden argoya veya argodan günlük konuşma diline kuvvetli geçişlerin olduğu görülmektedir.

Pek çok fiilin yerini almış görünse de anlam genişlemesinin hayvanları sürmek, araba sürmek (dolayısıyla çalıştırmak) anlamından yola çıkarak kulakların işitmesi (çalışması), gözlerin görmesi (çalışması), anlamak (akılın

çalışması) şeklinde her fiilin yerine kullanılabilir hâle geldiği görülmektedir. Argo anlamında da 'hayvanları sürmek' anlamından ittirmek, itelemek, dayamak vb. anlam genişlemesine uğradığını bize düşündürmektedir.

Mollova'nın *Doğu Rodop Türk Ağzlarının Sözlüğü* adlı eserinde fiilin ettirgen ve dönüşlü hâli de iki farklı şekilde yer almaktadır:

aydar-: tedavi etmek

aydır-: tedavi olmak, geçirmek *asdali:ni aydırdı.*

aydır-: yenmek.

Sözcüğün üçüncü anlamı ise "harekete geçirmek" anlamına tamamen zıt olarak tembellik etmek ve işten kaçmak anlamındadır:

aydamak (I): tembel, işten kaçan (Kılıkş-İz.; Es.) (*Derleme Sözlüğü I*, 410)

haydamak (II) Yan gelmek, vaktini boşa geçirmek (-Bo.) (*Derleme Sözlüğü VII*, 2316)

Bu durumu, sözcüklerde nadiren görülen anlam olaylarından anlam zıtlığına bağlamak mümkündür (bit-, ağır vb.) ya da hayvanları gayrete getirmek için söylenmesi gereken bu fiilin çalışkan olmayan, kendi iradesi ile sorumluluklarını yerine getirmeyen insanlara da söylenmesi gerektiğinden bu anlamı kazanmıştır diye de düşünebiliriz. Bu anlamıyla kullanımı "gayrete getirmek" anlamına göre sınırlıdır.

***ayda-/hayda-* Fiilinin ve Sözcük Türü Değiştirmiş Biçimlerinin Verintileri**

Bu fiilin/ünlemin sokak dili olarak Balkan dillerine de verildiği gözlenmektedir. Günümüz Bulgarcasında "*hoşça kal*" anlamına gelen *haydi çav!* yaygın olarak bugün kullanılmaktadır. *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü'*nde "*haydamak*: 1. iri yarı ahmak dangalak adam, 2. serseri, başıboş, namussuz" anlamları verilerek isim soylu gösterilmiştir (Acaroğlu, 2016: 153).

Boşnakçada ise “*hajde: haydi*” anlamında, “*hajdemo: haydi yapalım*” anlamında yaşamaktadır.

Karaağaç’ın *Türkçe Verintiler Sözlüğü*’nde *haydi* sözcüğünün pek çok dile verildiğini, ufak tefek ses değişiklikleri ile isimleşmiş ve fiilleşmiş şekilleriyle de kullanılmakta olduğunu görmekteyiz:

Rusca: *gayda, aydá, aydáte* “haydi, şimdi, hemen”; *gaydrop* “haydana ipi, dizgin”, *u háydat* “yıpratmak, eskitmek”

Ermenice: *hay’di, hay’da* “haydi çabuk olun!”

Macarca: *hajde, h’ojde, ádi* “haydi”

Romence: *haida, haide, aide, iadem, aideti, haydem* “haydi”

Çekce: *hajdy, hajde, hajda* “haydi!”

Bulgarca: *háyde* “haydi, davran”

Sırpça: *hajde, hajdemo, ajde* “haydi”

İtalyanca: *aida* “başkalarını harekete geçirmek teşvik etmek ve kovmak için kullanılan söz.”

Arnavutça: *haide* “acele, çabuk, haydi”

Makedonca: *ayde, aydi, ayde de, atdete, haydim* “haydi, haydi deh!”

Yunanca: *háyde* “haydi!”

Sonuç

Türkçenin diğer lehçelerinde de görülen ve ünlem olarak 17. yüzyıldan itibaren Türkiye Türkçesinde de rastlanan bu sözcük öncelikli işlevi olan fiil şekliyle bugün Trakya ağzlarında yaygın olarak kullanılmaktadır.

Sözcüğün geçerli üç anlamı vardır. Birinci anlamı tarihî ve günümüz lehçelerinde yaygın olarak kullanılmakta olan ayıt- fiilinin uzantısı olan *ayda-* fiilidir. *Derleme Sözlüğü*’nde “hikâye etmek, söylemek, anlatmak” şeklinde açıklanmaktadır. 2. anlamı hayvanları sürmek, sevk etmek; 3. anlamı ise tembellik etmek, işten kaçmak’tır.

Sözlüklerde yer alan bu üç anlamın dışında bugün anlam alanını oldukça genişletmiş olan fiil özellikle 1989 Bulgaristan göçmenleri ile doğu Trakya sokak dilinde kendisine geniş bir kullanım alanı elde etmiştir. Bugün sözlüklerde görülmeyen birçok anlamın yerine kullanılan bir fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayvanları 'sürmek'ten otomobil gibi motorlu taşıtları 'çalıştırma' fiiline evrildikten sonra her tür 'çalışma' fiilinin yerini rahatça alabilmiştir: gözleri çalıştırmak, kulakları çalıştırmak, aklı çalıştırmak vb. daha sonra argoda 'dayamak' anlamından yola çıkarak enjeksiyon yapmak, beğenmediklerini vermek, dayak atmak gibi pek çok anlamı bünyesine dâhil etmiştir. Bu kadar anlamı içermesi aslında bölgesel ağız sözlüğünün fiiller bakımından fakirleşmesine de neden olmaktadır.

Gelişmiş bu anlam çerçevesinin ağızlar sözlüğünde bütün işlevleriyle yer almıyor olması ağız sözlüklerinin yeniden elden geçirilmesi gerektiğini bize göstermektedir. Dünyada tamamlanamayan yegâne eserler olarak tanımlanan sözlükler yeni oluşumları da içermesi açısından onarılmaya ihtiyaç göstermektedir. Özellikle *Derleme Sözlüğü*'nün bir kez daha aynı dinamik ruhla, elbirliği ile yazılmasına ihtiyaç vardır.

100 yıl önce büyük kitleler hâlinde Türkiye topraklarına gelerek ülkenin değişik bölgelerine yerleştirilmiş olan Balkan göçmenlerinin sözcük dağarcığı ne yazık ki *Derleme Sözlüğü*'nde tam olarak anlaşılmamaktadır. Sözlüğün bu açıdan da yeniden ele alınması faydalı olacaktır.

Kısaltmalar

BKÖBTGA Bulat Köyü Örneğinde Batı Trakya Gümülcine Ağız

BTGA Batı Trakya Gümülcine Ağız İncelemesi

DRTAS Doğu Rodop Türk Ağızları Sözlüğü

EİA Edirne İli Ağızları

HİKA Hayrabolu İlçesi Köy Ağızları

İSİA İskeçe İli Ağızları

KBÇK Kuzeydoğu Bulgaristan Çerkovna Köyü ve Çevresi Türk Ağzları
KEİYKAD Edirne İli Keşan, Enez İlçeleri ve Yenice Köyü Ağız Derlemeleri
KİASV Kırklareli Ağzları Söz Varlığı
KİMİKA Kırklareli İli Merkez İlçe Köyleri Ağzları
ÖDTAS Örneklerle Deliorman Türk Ağzı Sözlüğü
RKABKA Razgrad İli Kubrat İlçesi Alevi Bektaşî Köyleri Ağzı
SİYA Silistre İli ve Yöresi Ağzları

Kaynakça

- ACAROĞLU, Türker (2016), *Türkçeden Bulgarcaya Geçen Kelimeler Sözlüğü*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- AKSOY, Ömer Asım, DİLÇİN, Dehri (2009), *XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü (E-İ) III. Cilt*, Ankara: TDK Yayınları [3. Baskı].
- BARTOLOMÉ, Ana Isabel, Hernández, CABRERA, Gustavo Mendiluce (2005), "Grammatical Conversion in English: Some New Trends in Lexical Evolution" *Translation Journal*, 9(1), translationjournal.net/journal/31conversion.htm (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- BAYAZ, Ayla (1993), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (H-İ) Cilt VII*, Ankara: TDK Yayınları [2. Baskı].
- DENY, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, Ali Ulvi Elöve (Çev.). İstanbul: Maarif Vekaleti.
- DOĞRU, A. Mecit (1991), *Gagavuz Türkçesinin Sözlüğü*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- EFENDİOĞLU, Süleyman (2006), "Cümle Menşeli Edatlar", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 31(0), 193-207, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/32994>, (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Kişisel Yayınları [2. Basım].

- ERGİN, Muharrem (1988), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Tanıtım [17. Basım].
- GÜLENSOY, Tuncer (2007a), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü I*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007b), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü II*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNŞEN Ahmet, ERDEM, Mehmet Dursun (2007), "Türkiye Türkçesi Ağzlarında Tür Değiştirme Örnekleri", *Turkish Studies*, 2(1), 72-83, https://turkishstudies.net/turkishstudies?mod=makale_tr_ozet&makale_id=13303, (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1992), *Türk Dilinde Edatlar*, İstanbul: MEB Yayınları.
- KARAAĞAÇ, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2010), *Bernardo da Parigi'nin Söz Kitabı - 400 Yıllık İtalyanca-Türkçe Sözlük*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- KARTALLIOĞLU, Yavuz (2017), *Osmanlı Konuşma Dili*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- MENINSKI, Franciscus a Mesgnien (2000), *Thesaurus Linguarum Orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae Lexicon*, Cilt 6, Stanislaw Stachowski, Mehmet Ölmez (Yay.), İstanbul: Simurg Yayınları.
- MOLLOVA, Mefküre Rıza (2003), *Doğu Rodop Türk Ağzlarının Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- NALBANT, Mehmet Vefa (2006), "Türkçede Tarihî Türk Dili Alanında Fonksiyon Değiştirmeye Bir Örnek: Tut- Fiili", *Bilig*, 38, 137-148, <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873328.pdf>, (Erişim Tarihi: 08.10.2020).
- NİŞANYAN, Sevan (2010), *Sözlerin Soyağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Everest Yayınları [5. Basım].
- ÖZDEN, Muharrem, DOĞAN, Levent, BAYRAKTAR, Fatma Sibel (2018a), *Trakya Ağzları Sözlüğü I*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.
- ÖZDEN, Muharrem, DOĞAN, Levent, BAYRAKTAR, Fatma Sibel (2018b), *Trakya Ağzları Sözlüğü II*, Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları.

PARLATIR, İsmail, GÖZAYDIN, Nevzat, ZÜLFİKAR, Hamza, AKSU-TEZCAN, Bilgin, TÜRKMEN, Seyfullah, YILMAZ, Yaşar (2005), *Türkçe Sözlük Cilt 1*, Ankara: TDK Yayınları [9. Baskı].

SARI, Mustafa (2000), "Türkiye Türkçesinde Sözcük Türlerinin Değişikliğe Uğraması", *Türkoloji Dergisi*, XIII (1), 227-324, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/650129> (Erişim Tarihi: 08.10.2020).

Şemseddin Sami, (1987), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

TIETZE, Andreas (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen Cilt 1*, İstanbul-Viyana: Simurg Yayınları & Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

TIETZE, Andreas (2009), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı Sprachgeschichtliches und Etymologisches Wörterbuch des Türkei-Türkischen Cilt 2*, İstanbul-Viyana: Simurg Yayınları & Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

TOKER, Mustafa (2011), "Haydi, Hadi, Hayda Kelimeleri Üzerine", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 30, 55-70, <http://sutad.selcuk.edu.tr/sutad/article/view/520/510>, (Erişim Tarihi: 08.10.2020).

TULUM, Mertol (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*, Ankara: TDK Yayınları.

ÜLKÜTAŞIR, Şakir, ÜNVER, Aycan, VARDARLI, Emel, CANKOÇAK, Gülten, CANKOÇAK, Yaşar, SARIBAŞ, Olcay (1993), *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü (A) Cilt I*, Ankara: TDK Yayınları [2. Baskı].

VARDAR, Berke (2007), *Açıklamalı Dil Bilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları [2. Baskı, Elektronik Sürüm].

ZÜLFİKAR, Hamza (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: TDK Yayınları.

<http://www.lugatim.com/s/haydi>

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5cb58fbbbd6ea8.15479456

TRAKYA AĞZINDA BİR SÖZCÜK: AYDAMAK

<https://eksisozluk.com/aydamak--440275?p=2>

<https://www.nisanyansozluk.com/?k=haydi>

17

Ek 1: ayda-/hayda- fillerinin kullanıldığı bölgeleri gösterir harita.